

Андрій Чуткий

НІМЕЦЬКИЙ ВЕКТОР ВЗАЄМИН УКРАЇНИ У СФЕРІ ОСВІТИ І НАУКИ: ДО ІСТОРІЇ СПІВПРАЦІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У розвідці досліджується місце німецького досвіду в сфері науки та освіти в справі їхнього розвитку в Україні на початку ХХ ст. Доводиться особлива роль запозичення німецького досвіду в цих сферах та пояснюються причини подальшого забуття цього стану справ в Україні. Питання досліджено на прикладі Київського комерційного інституту.

Ключові слова: *Київський комерційний інститут, мікро-історія, німецька історична школа, українсько-німецькі взаємини.*

Попри суттєве збільшення в останні десятиліття наукових досліджень в галузі історичних дисциплін, урізноманітнення напрямів історичних студій та загальне збільшення кількості дослідників, котрі займаються вивченням історії України, остання ще й досі зберігає низку «білих плям». Такий стан справ обумовлює актуальність як історичних досліджень загалом, так і справу їхньої подальшої диференціації в плані поглиблення мікроісторичного дискурсу. Саме це завдання (на прикладі подолання замовчування пріоритетної ролі німецької освіти, науки та господарського розвитку загалом як взірця для наслідування і запозичення в Україні на межі ХІХ–ХХ ст.) і виконує ця розвідка. Її актуальність обумовлюється й тим, що вона доводить наявність тісних міждисциплінарних зв'язків в українській науці ХІХ – початку ХХ ст., зокрема значну роль історичної складової у тогочасній економічній науці в Україні, так само як і пріоритет у ній німецької історичної школи на противагу уявленню про виключну роль англо-американської економічної науки. Додатково актуальність цього дослідження посилюється введенням у науковий обіг раніше не актуалізованих архівних джерел.

Основу джерельної бази дослідження становлять матеріали з архіву Київського комерційного інституту, які стосуються питання закордонних відряджень студентів цього вишу як в контексті загальної статистики, так і в справі їхнього відрядження до Німецької імперії. Через низку документів з архіву цього ВНЗ показано і вплив Першої світової війни на зміну ставлення до німецького досвіду, що пояснює «забуття» цього напрямку запозичень політичною кон'юнктурою.

Київський комерційний інститут обрано не випадково. Адже ж він постав в період передвоєнного економічного піднесення, був приватним вишем і першим ВНЗ економічного профілю в Україні. Все це робить його особливо цікавим об'єктом дослідження, оскільки дозволяє найповніше «проявити» наявні в економіці, науці та освіті України того часу тенденції.

На сьогодні склалось уявлення про те, що в економічній науці (як і в сфері господарських відносин) завжди панували Англія та США, які й були джерелом запозичень: класична школа політичної економії, маржиналізм, кейнсіанство та неокласика, що протягом ХІХ–ХХ ст. становили помітний струмінь економічної думки у світі й були започатковані в цих країнах (хоча і це лише часткова правда), створили враження, що так було завжди і що ці країни виступали у ролі лідерів та наставників для решти

© Чуткий Андрій Іванович – доктор історичних наук, професор кафедри історії та теорії господарства (ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», професор кафедри історії та теорії господарства).

світу. Але при цьому забувають, що, по-перше, це було вірно (та й то частково) лише для останніх кількох століть, а до того ці країни мало впливали на світ. А по-друге – завжди існувала потужна альтернатива, навіть і в ці останні кілька століть. В економічній науці вона була представлена німецькою історичною школою, так само як і в площині економічного прогресу маємо приклад стрімкого прориву Німеччини та ряду інших країн. У цьому контексті для України особливо показовим є приклад Німеччини внаслідок подібності у багатьох аспектах розвитку: пізній початок промислового перевороту та тривале збереження феодальних пережитків і аграрного характеру господарського комплексу, що було доповнено й політичною роздробленістю Німеччини та її залежністю від інших держав. Але при цьому Німеччині вдалось швидко подолати своє відставання та перетворитись на економічного лідера світу вже наприкінці XIX ст. Саме тому її досвід запозичувався, особливо ж у випадку України, яка окрім вище зазначеного, мала давні відносини із цією країною і була відносно близькою із нею також у природнокліматичному та географічному відношеннях.

Німеччина дала світу чимало у сфері науки та освіти, зокрема її історична школа стала провідною у розвитку низки дисциплін і стала базою для постання в новітній період низки провідних течій економічної думки, зокрема інституціоналізму та неокласичного напрямку. Зрештою, німецька система освіти стала еталоном і на неї рівнялись в організації освітніх закладів в багатьох країнах, зокрема й в Російській та Австро-Угорській імперіях, а отже, у підвладних їм українських землях. Не були винятком і приватні вищі, що додатково засвідчувало успішність німецького досвіду. Обрана у Київському комерційному інституті система освіти (заснована на поділлі навчальних годин на лекційні та семінарські, розбиття студентів на групи для кращого вивчення дисциплін і особливо мов зі спеціальним принципом розбивки за рівнем знання мови та інші складові навчального процесу) була властива й для решти вітчизняних вишів того часу і являла запозичення німецької традиції в освіті.

Запозичення німецького досвіду в організації освітнього процесу та навіть самого типу навчального закладу було засвідчено і в промові засновника Київського комерційного інституту М. В. Довнар-Запольського [29, с. 21–25]. Аналогічно і в лекційних курсах, що викладались у Київському комерційному інституті, викладачі застосовували термінологію, властиву для німецької історичної школи, зокрема термін «народне господарство» замість «політекономії» чи «економікс» [8; 17]. Так само при вивченні історії та економічних дисциплін велика увага приділялась вивченню впливу клімату, історії, менталітету та інших чинників на господарський розвиток країни, що було властивим саме для німецької історичної школи. І в цьому зв'язку особливо показовим був приклад засновника та першого керівника Київського комерційного інституту М. В. Довнар-Запольського, котрий слідував принципам німецької історичної школи у своїх наукових працях [27; 28; 30; 31] і про що якимось забувають, хоча аналогічною була позиція і багатьох інших науковців в Україні в той час. Що вже казати про тих науковців, що мали німецьке коріння і серед яких були визначні вчені-економісти. Так само Довнар-Запольський та інші історики, котрі досліджували господарську сферу, закономірно сприяли утвердженню міждисциплінарного підходу, властивого для німецької науки, а також важливості історичних методів та методології дослідження. Це, зокрема, чітко прослідковується у працях М. І. Туган-Барановського – найвизначнішого українського вченого-економіста кінця XIX – початку XX ст., у працях істориків В. Б. Антоновича, М. П. Дашкевича, І. В. Лучицького (який певний час викладав і в Київському комерційному інституті) та багатьох інших. При цьому заснована В. Б. Антоновичем київська історична школа, яка була провідною і об'єднала більшість кращих істориків в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст., цілком базувалась на ідеях німецької історичної науки і при цьому чимало уваги приділила і вивченню економічного аспекту розвитку.

Слідування німецьким традиціям та визнання пріоритетності німецького досвіду в розвитку економіки засвідчувалось і тим, що в Київському комерційному інституті при вивченні європейських країн особливий акцент робився на Німеччині, так само як і викладалась німецька мова. Її викладання здійснювали Р. А. Берзін (з 1908 по 1920 р.), Е. А. Габерман (з 1910 по 1914 р.) та Ж. Ф. Озолін (з 1908 по 1920 р.) [3; 4; 6],

котрі походили з прибалтійських губерній Російської імперії, тобто добре володіли німецькою мовою, яка була там широко поширена. При цьому викладання вони здійснювали на високому рівні, будучи в контексті розвитку філології в Європі. Так, Р. А. Берзін навесні 1914 р. відряджався на з'їзд неофілологів у Бремені та «до Німеччини, Англії і Франції для ознайомлення з викладанням нових мов у технічних і комерційних навчальних закладах» [3, арк. 5 зв.]. У Німеччині закуповувалось й обладнання для низки спеціалізованих кабінетів інституту, виписувалась наукова література тощо.

Задля безпосереднього ознайомлення із досвідом Німеччини в економічній сфері саме до неї відряджалося чимало викладачів, а також і найбільша кількість студентів, що виїздили за кордон, що обумовлювалось і особливо тісними економічними взаєминами між Російською (звідки ввозились товари, що походили з України) та Німецькою імперіями, які до того ж постійно набирали обертів [35]. Так, із 14 студентів, що у 1912–1913 навчальному році отримали право на закордонне відрядження від інституту, 5 або понад третина спрямовувались до Німецької імперії, тоді як до решти країн – по одному [10, арк. 5 зв.]. Аналогічно й наступного, 1913–1914 навчального року до Німецької імперії були відряджені 7 студентів, тоді як до Японії, Китаю та Швейцарії – по 2, а до решти країн (серед яких, між іншим, як і минулого року, не було Англії) – по одному [10, арк. 6 зв.]. Окрім цього, ще ряд студентів звернулись з проханням про надання їм відряджень до Німеччини, але їм було відмовлено [11, арк. 32–44 зв.; 24, арк. 6–21, 24–25]. Отже, загальна кількість бажаючих поїхати у відрядження до Німецької імперії була більшою.

Так само і серед визнаних за кращі та надрукованих в «Ізвестіях» Київського комерційного інституту звітах студентів про закордонні відрядження були й присвячені відрядженню до Німеччини, зокрема І. Франкфурта «Страхова справа в Німеччині» [36], В. М. Ландо «Про цукробурякову промисловість в Німеччині» [33], З. М. Чірко «Хлібна торгівля на внутрішньому ринку Німеччини», С. С. Остапенка «Торгові палати в Німеччині» [37; 34] та ін.

Усі студентські роботи, написані на основі закордонних відряджень до Німецької імперії, характеризуються уважним ставленням їхніх авторів до теми свого дослідження, вивченням вітчизняної та зарубіжної літератури, статистичних даних, застосуванням порівняльного, критичного та інших суто наукових підходів, що робить честь їхнім авторам та дозволяє розглядати окремі з цих робіт як уже наукові, а отже, вони засвідчують і можливість перетворення їхніх авторів на справжніх науковців. Наприклад, робота З. М. Чірко цікава з двох причин: по-перше, вона присвячена збуту в Німеччині зернових, головним постачальником яких була Україна. По-друге, в ній наголошується на тому, що хоча Німеччина запозичила досвід хлібної торгівлі зі США, але додала до нього власні елементи, а саме – особлива роль держави та кооперації, що є дуже цінним і у випадку України [37, с. 1]. Цікаво, що Чірко наголосив на самостійній економічній політиці складових Німецької імперії – землях-державах [37, с. 1–2], на спільних з Україною рисах у розвитку хлібної торгівлі Німеччини у ХІХ ст. [37, с. 5] тощо. Також Чірко підмітив більший рівень споживчих потреб міського населення порівняно з сільським і зростання споживчих запитів суспільства по мірі економічного розвитку (а тому останні можна розглядати і як індикатор економічного поступу того або іншого суспільства) [37, с. 7–8] та зробив цілу низку інших самостійних висновків (наприклад, про те, що «зерно російське це продукт скоріше природи, аніж праці людини, особливо ж того зерна, що надходить на закордонні ринки» [37, с. 21]), що підкріплені ґрунтовною статистичною базою і загалом засвідчують самостійність мислення та застосування критичного та інших суто наукових підходів в дослідженні обраної теми та залучених джерел.

Окремо слід зазначити дослідження Г. М. Словачевського «Експорт яєць з Росії до Німеччини» [10, арк. 6]), яка, враховуючи предмет вивозу, присвячувалась товарооборотом з українських земель до Німецької імперії. Г. М. Словачевський здійснив відрядження до Німецької імперії влітку 1913 р., перебуваючи на випускному, четвертому курсі інституту, і ця публікація являє його дипломну роботу. Пояснюючи причини вибору місцем відрядження Німеччину, Г. М. Словачевський прямо зазначив, що задля прориву в економічній сфері найкраще наслідувати досвід цієї країни

в площині господарського комплексу, економічної науки та освіти [12, арк. 1]. При цьому він зазначав, що прагнув дослідити як практичну складову господарського розвитку Німеччини, так і її теоретичне вираження в німецькій літературі та через відвідування відповідних музеїв, а також «способи реклами» тощо [12, арк. 1 зв.]. Окрему увагу він планував приділити книжковій торгівлі, центром якої в Німеччині на той час був Лейпциг [12, арк. 1 зв.–4]. В якості додатку до свого прохання про надання відрядження Г. М. Словачевський подає реферат на тему «Наша зовнішня торгівля ячменем і конкуренція їй з боку інших держав на світовому ринку» [12, арк. 5–44], що доповнюється майже двома десятками таблиць і детально викладає ситуацію з експортом ячменя за останні два десятиліття. Як слідує з листів Словачевського до інституту, в червні 1913 р. він уже перебував у Німецькій імперії. З цих листів слідує, що виникла затримка з виділенням йому коштів на відрядження. Також відомо, що інститут надав йому посвідчення щодо сприяння в його роботі зі сторони російських консулів у Німецькій імперії [12, арк. 46].

Доволі сильно обґрунтовувались й відрядження інших студентів інституту до Німецької імперії, і ці особи по завершенні поїздки також подавали вичерпні звіти щодо предмету свого відрядження. Так, улітку 1913 р. до Німецької імперії (а також Швейцарії, Бельгії та Південної Франції) їздив вільно-слухач 8 семестру економічного відділення Г. К. Букшпан. У своєму поданні на ім'я директора інституту щодо надання відрядження він зазначав, що планував дослідити організацію товарно-комісійних операцій в акціонерних комерційних банках великих економічних центрів Північної Німеччини, Бельгії, Швейцарії та Південної Франції; а також серед чинників впливу на цю сферу (які він планував дослідити) називав і позаекономічні [13, арк. 1], тобто тяжив не до маржиналізму, а до німецької історичної школи.

Зазначений план маршруту цього закордонного відрядження Г. К. Букшпана був доволі типовим для тих, хто виїздив з України до Німеччини з науковою метою. Він проходив через Варшаву та Кенігсберг до Данцига, Штетина і далі до Берліна, Лейпцига, Магдебурга, Ганновера, Гамбурга та Бремена і на звороті йшов через Відень [13, арк. 1 зв.]. Мотивуючи успіх свого відрядження, Г. К. Букшпан зазначив, що закінчив Комерційну академію в Сен-Галлені, часто їздив до Європи та вільно володіє німецькою і французькою мовами, а також склав на відмінно відповідні дисципліни у Київському комерційному інституті та підготував курсову роботу на тему «Діяльність російських акціонерних комерційних банків за 3 роки (1907–1909)», яка була заслухана в засіданні Товариства економістів і отримала схвальні відгуки від його голови В. Г. Бажаєва та членів товариства Л. Г. Бараца, О. О. Русова і Є. Є. Слуцького [13, арк. 1 зв.–2 зв.].

Одночасно з Букшпаном до Німеччини (до Кельна) у відрядження влітку 1913 р. відбув слухач 7 семестру економічного відділення Г. С. Михайлов. З його заяви слідує, що керівництво інституту само зверталось до студентів з пропозицією щодо подання заяв на закордонні відрядження на канікулярний період [14, арк. 1], що підтверджується і матеріалами зі справ про закордонні відрядження інших студентів інституту [23, арк. 1]. В своєму поданні Букшпан зазначав, що ставить за мету дослідження організації міським господарством і для цього планує відвідати заняття в Кельнській вищій школі комунального господарства, читати відповідну літературу та оглянути відповідні підприємства [14, арк. 1]. Інститут подав клопотання до київського губернатора щодо надання йому закордонного паспорта та видав рекомендаційні листи до російських консулів у Німеччині з проханням про сприяння у його відрядженні [14, арк. 2–3]. Зазначу, що питання міського господарства та благоустрою Г. С. Михайлов досліджував і згодом, зокрема з 1914 р. був смотрителем земсько-міського кабінету інституту, продовжував вивчати це питання та відвідав міжнародну міську виставку в Ліоні [14, арк. 4–6].

З-поміж визначних згодом особистостей, котрі під час навчання у Київському комерційному інституті отримували відрядження до Німецької імперії, можна назвати С. С. Остапенка, котрий навесні 1919 р. став одним з перших прем'єр-міністрів незалежної України і при цьому найчіткіше сформулював орієнтацію України на Європу. 13 квітня 1912 р. він, навчаючись на 6 семестрі економічного відділення Київського

комерційного інституту, подав заяву щодо надання йому відрядження до Німеччини «для вивчення на місці питань про постановку громадських організацій та державних установ, що сприяють експорту» [9, арк. 1]. При цьому особливу увагу Остапенко бажав приділити вивченню організації експорту німецьких товарів на ринок Близького Сходу, «в особливості при експорті цукру, бавовняних тканин і спирту» [9, арк. 1], тобто тих товарів, які вивозились на близькосхідний ринок і з України. Для виконання цього завдання Остапенко планував відвідати контори найбільших експортних фірм Німеччини у Берліні, Гамбурзі (де планував дослідити і роль у розвитку торгівлі вільного порту), Дрездені та Штудгарті; а також ознайомитись з експонатами Музею торгівлі у Відні. Викладач німецької мови в інституті Берзін засвідчив, що Остапенко володіє німецькою мовою на рівні, що дозволить йому займатися в Німеччині «питанням, яке його зацікавило» [9, арк. 2].

В архіві Київського комерційного інституту також збереглися прохання щодо надання відряджень до Німецької імперії на час літніх канікул 1914 р. від студентів Д. П. Маркова (котрий прагнув дослідити організацію сільського господарства та виноробства в Німеччині і часто їздив за кордон, знав німецьку мову та готовий був поїхати у відрядження за свій кошт) [18]; О. О. Варзіна (котрий прохав командувати його до одного з російських консульств у Німеччині, бажано на рік, для практичних занять з вивчення російської торгівлі у цій країні та дії російсько-німецької торговельної угоди) [19]; В. С. Фергардта (котрий планував вивчати стан кооперативного руху в аграрному секторі в Німеччині і вже мав ряд публікацій по темі кооперації) [20]; О. М. Лепарського (котрий прохав про відрядження до Баварії для вивчення органів місцевого самоврядування в сфері їхньої господарської діяльності) [21]; С. А. Марголіна (котрий прохав про відрядження власним коштом до Лейпцига на міжнародну виставку друку та графіки) [22]; Х.-А. Я. Ортенберга (котрий прохав про надання йому відрядження до Німеччини та Голландії для вивчення перспектив для вивозу зернових до цих країн) [23].

Зазначу, що всі студенти, котрі прохали про виїзд до Німеччини з дослідницькою метою, пов'язували предмет своїх досліджень у Німеччині з можливістю застосування німецького досвіду для оптимізації у відповідних сферах в Україні. Зокрема, О. М. Лепарський зазначав, що тривалий час працював у земстві й тому планував вивчити німецький досвід у цій справі [21, арк. 2]. Між іншим, тяга до організаторської діяльності Лепарського виявилась і в інституті, де він у 1913 р. започаткував видання щотижневого «Студентського бюлетеня». В. С. Фергардт вивчав сільськогосподарську кооперацію на Київщині і хотів ознайомитись з досвідом Німеччини у цій справі [20, арк. 1–2, 4 зв. – 5 зв.]. Х.-А. Я. Ортенберг, звертаючись з проханням про надання відрядження до Німеччини, зазначав, що мешкає в Одесі, де працює під керівництвом батька у великій експортній конторі [23, арк. 1]. Щодо експорту зерна з Російської імперії, то, як слідує зі звіту Х.-А. Я. Ортенберга, місцем його вивозу були саме українські землі, в першу чергу «прилягаючі до Чорного моря», але що торгівля цілою низкою українських землеробських культур характеризується втратою позицій на міжнародному ринку [23, арк. 1 зв.], що суперечить усталеній тезі про нарощування експорту зернових напередодні Першої світової війни. Зазначу, що до справи про відрядження Ортенберга у 1914 р. до Німеччини додано невідомий раніше друкований орган інституту – «Студентський Бюлетень Київського комерційного інституту» (з зазначенням, що він виходить щотижня, починаючи з 1913 р.), у № 8 якого 26 січня 1914 р. вміщено статтю Ортенберга «Питання внутрішньої хлібної торгівлі» [23, арк. 6 зв. – 7 зв.].

На жаль, початок Першої світової війни одразу ж призвів до припинення відряджень до Німецької імперії як країни, з якою велись бойові дії. Так, внаслідок початку війни викладачі та студенти Київського комерційного інституту, як й інших українських вишів, котрі отримали право на відрядження до Німецької імперії, не змогли ним скористатись. До таких належали Р. А. Берзін, який мав вирушити до Бремена; Й. Р. Кобецький («до Німеччини та Богемії»), С. С. Новицький (до Бремена), Л. М. Яснопольський (до Берліна) [5, арк. 48] та ін. Особливо ж складно довелось тим особам, що на момент початку війни опинились поза межами Російської імперії. Так, як

слідувало з доповідної записки професора Фогеля, професор Київського комерційного інституту та Університету св. Володимира К. А. Пурієвич на момент початку бойових дій перебував у відрядженні в Німеччині і його спроба повернутись виявилась невдалою – німецька влада повернула його назад. При цьому він опинився «у скрутному становищі внаслідок нестачі коштів» [7, арк. 48 а]. Лише наприкінці вересня 1914 р. К. А. Пурієвичу вдалось повернутися до Російської імперії [7, арк. 51]. Початок війни ускладнив повернення й тих осіб, котрі перебували у закордонних відрядженнях в інших країнах. Приміром, С. М. Драгоманов, який влітку 1914 р. перебував у Швейцарії, зміг дістатися Києва лише у жовтні 1914 р., оскільки йому довелось їхати не через територію Австро-Угорщини (яка воювала з Російською імперією), а майже місяць подорожувати «через Італію, Грецію, Сербію та Болгарію» [15, арк. 48].

Проте, початок Першої світової війни означав не лише припинення поїздок до Німеччини з науковою метою та для вивчення досвіду Німеччини в господарській сфері життя. Відповідно до урядових розпоряджень, у Російській імперії було заборонено носіння німецьких орденів, нагород та відзнак [32]. Також німецькі вчені були викреслені з переліку почесних докторів вітчизняних вишів [1], а їхні погляди були визнані за ворожі. Професори низки українських вишів (зрозуміло, що почасти під тиском російської влади) мусили піддати критиці своїх німецьких колег [2]. Були виключені з роботи або навчання у межах Російської імперії й піддані воюючих з Російською імперією країн [32, с. 32].

Загалом, усе німецьке (з науковими здобутками включно) було не просто визнано за вороже, але й всі особи, котрі «були помічені» в слідуванні досягненням німецької науки чи культури, піддавались репресіям як де-факто пособники ворога. Наприклад, саме в роки Першої світової війни у зв'язку з масовими пошуками ворогів та антинімецькими настроями у Російській імперії викладач німецької мови у Київському комерційному інституті Р. А. Берзін мусив давати спеціальне пояснення, що він по національності не німець а «латиш, російський підданий» [3, арк. 61]. Пояснення не формальне, оскільки в Київському комерційному інституті окремі особи доносили на своїх колег, котрі походили з воюючих із Російською імперією країн. Так, 9 січня 1915 р. рапорт про звільнення бібліотекаря інституту Н. Л. Ернста (в зв'язку із тим, що він був підданим Німецької імперії) подав виконуючий обов'язки правителя інституту С. І. Смирнов [16, арк. 163]. Аналогічні переслідування мали місце й в Університеті св. Володимира [26] та в інших вишах України.

Натомість у період перебування у Києві німецьких військ у 1918 р. викладач німецької мови в Київському комерційному інституті Озолін неодноразово звертався до керівництва інституту з поданнями про виплату йому надбавок за вислугу та індексації заробітної плати [6, арк. 35–37], хоча в особових справах інших викладачів інституту такої кількості подібних заяв не виявлено, тобто це не просто збіг, а спроба використати ситуацію, прикриваючись вочевидь своїм походженням. Певне пом'якшення радянсько-німецьких відносин у 1920-х роках, а потому на межі 1930–1940-х років змінилось черговим, ще більш жорстким наступом на все німецьке у роки радянсько-німецької війни, що остаточно «поховало» визначальний вплив німецької науки та господарського комплексу на розвиток вітчизняної науки і економіки в контексті запозичень. Саме тому очевидний факт про особливу роль німецької науки і німецького досвіду в сфері розвитку господарського комплексу на українську науку та економіку сьогодні сприймається як певне перебільшення.

Окрім цього, потрібно підкреслити і те, що науковці та студенти (оскільки теми дипломних робіт узгоджувались з науковими керівниками), котрі їздили у відрядження до Німецької імперії, обирали темами своїх досліджень ті, що найбільше відповідали запитам вітчизняної економіки. А отже, відбувалось не сліпе копіювання, а осмислене запозичення потрібних і корисних досягнень німецької економічної науки і практики.

Також на завершення варто особливо наголосити на тому, що аналіз дипломних робіт та рефератів студентів, написаних за результатами їхніх закордонних відряджень в останні роки перед Першою світовою війною, засвідчує доволі високий рівень самостійності мислення, застосування наукових методів, широку апеляцію до літератури та джерел, зокрема й іншомовних тощо. Все це були явища не поодинокі, а тому можна

робити висновок, що за нормальних умов тогочасні випускники українських вишів могли суттєво поповнити лави вітчизняних науковців і лише внаслідок радикальної трансформації у всіх сферах життя абсолютній більшості цих талановитих особистостей не вдалося реалізувати свій потенціал або ж він став підставою для їхнього цілеспрямованого знищення новою, радянською владою, що є додатковим свідченням її злочинної суті.

1. Державний архів м. Києва (далі – Держархів м. Києва), ф. 16, оп. 354, спр. 101. Про виключення підданих воюючих з Росією держав з союзів і товариств та з числа почесних членів Університету.

2. Держархів м. Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 401.

3. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 1, спр. 15. Справа позаштатного викладача Роберта Ансовича Берзіна.

4. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 1, спр. 42. Справа позаштатного викладача Едуарда Олександровича Габермана.

5. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 1, спр. 69. Справа штатного викладача Миколи Йосиповича Конрада.

6. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 1, спр. 103. Справа позаштатного викладача Жанно Фрітцевича Озоліна.

7. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 1, спр. 112. Справа позаштатного ординарного професора Костянтина Андріановича Пурієвича.

8. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 63. Програми предметів, надані до учбового комітету професорами і викладачами інституту.

9. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 511. Прохання та посвідчення про відрядження слухача економічного відділення Остапенка С.С. за кордон.

10. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 681. Протоколи засідань комерційно-технічного відділення.

11. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 696. Прохання слухачів про відрядження їх за кордон влітку 1913 р.

12. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 702. Прохання та посвідчення про відрядження дійсного слухача 8 семестру економічного відділення Григорія Михайловича Словачевського до Німеччини.

13. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 703. Прохання та посвідчення про відрядження вільного слухача економічного відділення Григорія Кельмановича Букшпана до Північної Німеччини, Бельгії та Південної Франції.

14. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 705. Прохання, доповідна записка та посвідчення про відрядження слухача економічного відділення Михайлова до Кельна і Ліона.

15. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 809. Протоколи та звіти про іспити екзаменаційної комісії інституту, статистичні дані та списки осіб, що склали іспити і отримали дипломи.

16. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 837. Циркуляри директора інституту ...

17. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 893. Програма курсів, що читаються в інституті.

18. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 917. Прохання і посвідчення про відрядження слухача економічного відділення Маркова Д. П. до Німеччини.

19. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 918. Прохання, посвідчення та листування з учбовим відділом Міністерства торгівлі та промисловості щодо відрядження слухача Варзіна А. А. до Німеччини.

20. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 919. Прохання і посвідчення про відрядження слухача економічного відділення Фергардта В. С. до Німеччини.

21. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 920. Прохання, доповідна записка та посвідчення на відрядження слухача економічного відділення Лепарського А. Н. до Німеччини.

22. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 922. Прохання і посвідчення про відрядження вільного слухача економічного відділення Марголіна С. А. до Німеччини.

23. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 923. Прохання, доповідна записка та посвідчення на відрядження слухача економічного відділення Ортенберга Х. Я. до Голландії та Німеччини.
24. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 935. Прохання слухачів, котрим відмовлено у відрядженнях за кордон в 1914 р.
25. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 1345. Протокол засідання комісії про відрядження слухачів інституту по Росії та за кордон; списки та звіти тих, хто отримав призначення на відрядження (1915–1916 рр.).
26. Alma mater. Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920. Матеріали, документи, спогади. – К.: Прайм, 2001. – Кн. 2. – 697 с.
27. Довнар-Запольский М. В. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах / М. В. Довнар-Запольский. – К.: Тип. Императорского Университета св. Владимира, 1901. – 807 с.
28. Довнар-Запольский М. В. История русского народного хозяйства / М. В. Довнар-Запольский. – Т. 1. – К., 1911. – 266 с.
29. Довнар-Запольский М. В. Новый тип высшего образования / М. В. Довнар-Запольский // Речь, произнесенная в собрании киевского купеческого общества 23-мая 1907 г. – К., 1907. – С. 21-25.
30. Довнар-Запольский М. В. Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия / М. В. Довнар-Запольский. – К., 1891. – 170 с.
31. Довнар-Запольский М. В. Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI в. / М. В. Довнар-Запольский. – К., 1905. – 307 с.
32. Законы и распоряжения по обстоятельствам военного времени. – К., 1914. – 40 с.
33. Ландо В. М. О Свеклосахарной промышленности в Германии / В. М. Ландо // Известия Киевского коммерческого института. – Кн. XXII. – К., 1914. – С. 26–43.
34. Остапенко С. С. Торговые палаты (Handelskammern) в Германии / С. С. Остапенко // Известия Киевского коммерческого института. – К., 1914. – Кн. XXI. – С. 90–118.
35. Субботин Ю. Ф. Россия и Германия: партнеры и противники (торговые отношения в конце XIX в. – 1914 г.) / Ю. Ф. Субботин. – М., 1996. – 272 с.
36. Франкфурт И. Страховое дело в Германии / И. Франкфурт // Известия Киевского коммерческого института. – Кн. XVIII. – К., 1913. – С. 222–256.
37. Чирко З. М. Хлебная торговля на внутреннем рынке Германии / З. М. Чирко // Известия Киевского коммерческого института. – Кн. XXI. – К., 1914. – С. 1–89.

Андрей Чуткий

Немецкий вектор взаимоотношений Украины в сфере образования и науки: к истории сотрудничества в начале XX в.

В заметке изучается место немецкого опыта в сфере образования и науки в деле их развития в Украине в начале XX в. Доказывается особая роль заимствования немецкого опыта в этих областях и объясняются причины дальнейшего забвения этой ситуации в Украине. Вопрос изучается на примере Киевского коммерческого института.

Ключевые слова: Киевский коммерческий институт, микроистория, немецко-украинские отношения, немецкая историческая школа.

Andrii Chutkyi

Ukrainian-german vector of relationships in education and science: the history of collaboration at the beginning of the XX century.

The article deals with the place of the German experience in the fields of science and education – the aspect of their development in Ukraine at the beginning of the XX century. The special role of borrowing the German experience in these areas is proved and the reasons for further obliteration of the state of these affairs in Ukraine are explained. The issue is investigated through the example of the Kiev Commercial Institute.

Key words: The Kyiv Commercial Institute, microhistory, the German historical school, Ukrainian-German relationships.